

Bánk bán.

(Bevezető előadás *Bánk bán*hoz, mely a kolozsvári Nemzeti Színház drámatörténeti sorozatában 1911 november 10-én került színre.)

Bánk bán Kolozsvárt, 1834 szeptember 6-án került először színpadra, mikor Egressy Gábor jutalomjátékaul választotta. Majdnem húsz esztendővel azután, hogy elkészült, tizenhárom évvel később, hogy megjelent s négy évvel rá, hogy koszorútlan írója meghalt.

Kolozsvár után Budán adták, azután a pesti Nemzeti Színház színpadára s innen a vidéki színházak műsorára került. Mennyi forró estét szerzett színházainknak, mennyi értékes művet sugallott irodalmunknak. A legkiválóbb színészek: Egressy, Bartha, Lendvay, Fánicsy, Nagy Imre és Kovács Gyula; a legnevezetesebb írók: Erdélyi János, Toldy, Arany, Zilahy, Greguss és Gyulai Pál szolgálták Katona dicsőségét. Számptalan kötetben forog a közönség kezén s német, olasz és francia nyelvre fordítva, kilép a hazának szűk határaiból. Iskolás olvasmányunktól kezdve színművészetünknek legnemesebb föladatáig, irodalmat és színházat, e két nemes birodalomnak minden polgárát egyaránt foglalkoztat, az olvasók és nézők ezreit kelti évenként eszméltre és gyönyörűsége, diadalt szerez a nemzeti szellemnek, hirdeti magyar nyelvünk erejét. Mennél magasabbra hág, annál mélyebben fájlaljuk, hogy Katonát kora sem észrevenni, sem megérteni, sem méltányolni nem tudta. Bármily fölemelő és megnyugtató, hogy az utókor végre is igazságot szolgáltatott Kecskemét város főfiskálisának, nem tudjuk elnyomni azt a szemrehányó kérdést, miért, hogy e dicsőségnek egyetlen sugara, a koszorúk babérjának egyetlen levele sem juthatott az élő Katonának? Ez a kérdés annál izgatóbb, mert *Bánk bán*t úgyszólván készen várta a színpad, az elismerés és a dicsőség. Ez a kérdés annál megszégyenítőbb, mert a benne rejlő válasz mind maig érthetetlen s más-sal, mint valami végzetes vaksággal vagy véletlennel meg nem magyarázható.

A kolozsvári Nemzeti Színház megnyitására készülő Erdély, mágnásai áldozatkészségéből egy 700 és egy 300 forintos pályadíjat tűzött ki, melynek nyertesével nyissák meg az első magyar állandó színházat. Döbrentei szerencsés ihlettel írta, hogy oly művet vár, melynek szerzője *Shakespeare*-ileg tud föllépni. A pályázat magyar történeti tárgyú s irodalmi és színi érteken fölül abszolút becsű művet követelt. Ha tudjuk, hogy Katona ezen a pályázaton résztvett, hogy *Tokodyn*nak ma már csupán irodalomtörténetileg ismert darabja nyerte az első és *Bolyai* drámái a második díjat, hogy

a név szerint fölemlített öt mű között Katonáét nem találjuk; ha tudjuk, hogy a színházat nem a nyertes *Pártosság tüzével*, hanem Körner *Zrinyiével* nyitották meg; méltán kérdezhetjük: mily különös végzet űzött itt kegyetlen játékot íróval és kritikával, irodalommal és színművészzel? Hiszen *Bánk bán* nemzeti történetünkben gyökeredzik, magyar érzését, nyelve fonséges erejét, irodalmi értékét, színi hatását, költői becsét a legkiválóbb kritikusok állapították meg és minden színházba járó érzi, hogy Katona *Shakespeare*-ileg tud föllépni. Hiszen a jutalmazott művek egyike sem állhatott vele versenyt, sőt még arra sem volt jó, hogy az első előadáson színre hozzák! S mégis, mely őt joggal megillette volna: a megfont koszorú más lantra került s másnapra már elfonnyadt.

Valóban csodálatos és annál különösebb, mert Bánk bannak nemcsak a kolozsvári pályázaton, de másutt sem volt sikere.

Katonának méltán fájhatott ez a mellőzés, bár szerénysége annak okát műve gyöngeségében találta és maga tehetségének ritka ismeretere mutat, hogy még a döntés alatt, különösen Bárány Boldizsár kritikája figyelembevételével, átdolgozta darabját. A székesfehérvári társulattal akarta előadatni a második kidolgozású Bánk bánt, de ott a cenzúra nem bocsátotta színpadra. Azután könyvalakban adta ki, de a cenzorral itt is baja volt. *Bánk bán* külső történetének e vázlatos ismertetéséhez még csak azt kell hozzátenni, hogy írója életében hiteles tudomásunk szerint csakugyan nem került színre.

Vachott Imre szerint Bánk bánt 1828-ban és 1829-ben mégis előadták. Vachott adata annyira általános s az újabb kutatások eredménye annyira ellentmondó, hogy a felett bátran el lehet síklanunk.

A milyen sikertelenül fürkészték színészetünk e tiz esztendejének műsorát, éppen olyan meddő maradt ez ideig Bánk bán nyomozásának kutatása a korabeli kritikai irodalomban is. Igazán meg kell akadnunk arra gondolva, hogy az 1821-ben könyvalakban mégis csak nyilvánosságra került művet mily következetesen nem veszik észre.

Katona életrajza írói, színészetünk történetének kutatói egyértelemmel állapítják meg ezt a keserű valóságot és egyforma buzgósággal magyarázzák a mellőztetés okait és lehetőségét. Katona, ha a kolozsvári kudarcot az első kidolgozás gyöngeségével mentegezni próbálta is, a könyvalakban kiadott mű megjelenése és hatás nélkül való eltűnése után maga is gondolkodóba esett. Elmélgedésének s vizsgálódásának eredményeit tanulmányban fejtegette, kutatván annak okait, hogy Magyarországon a játékszíni költő mesterség nem tud lábra kapni. Érvelése és megállapításai alapúl szolgáltak minden utána következő magyarázónak. Ezek a kornak irodalmi viszonyain, a színészetnek kezdetleges állapotán, a cenzurán kívül Katonának elszigetelt helyzetét és visszavonuló, zárkózott természetét is okul vetik.

A cenzúra, mely középkori korlátoltságán kívül, pusztá létével is ránehezedett irodalmunkra, nem szerepelhetett a kolozsvári pályázat bírálói között. Azonfelül, ha 1821 előtt színpadra nem eresztette is Bánk bánt, 1821 után, mikor már nyomtatás alá engedte, aligha részes abban, hogy sem az irodalom, sem a színház nem méltányolta érdeme és értéke szerint. Igen sok valószínűség van azokban az észrevételekben, melyek az általános irodalmi és színészeti viszonyokat okolják. Viszont azt sem lehet tagadni, hogy Katona, mikor 1820-ban Pestet elhagyva, a csalfa múzsa követése helyett, engedelmes gyermek módjára, öreg szülei támogatására Kecskeméten városi ügyészi hivatalt vállalt: kiesett abból a világból, a melyben a sikerért küzdeni lehet. Természetére nézve komoly, hallgatag, kevés beszédű és nagyon szerény lévén, küzdelem helyett a meglévő állapotok magyarázatára adja magát. Először is ő állapította meg, hogy érvényesülésének legnagyobb akadálya az, hogy nincs állandó magyar színpad s mindaz, a mi ezzel együtt jár: fejlett színészet, iskolázott közönség, tudatos kritika és versengő irodalom. Mind együttvéve: a színpadnak igazi élete.

Való, hogy színházunk nem belső, lelki szükségből élő, saját művészi erejéből fejlődő intézmény volt akkortájt, inkább mesterségesen megteremtett és áldozatokkal fönn tartott eszköze a nemzeti politikának. Színészeink a magyar nyelv apostolai, színpadunk a nemzeti érzés templomai, meczenásaink a hazafias politika vezetői voltak. A színház tájékán az ébredő magyarság politikai ösztöne többet nyomott, mint a derengő ízlés és a fölocsudó irodalom művészi öntudata. A színház vezetett s mert új és ígézetes volt: csudás világával eltelt közönsége kritika nélkül követte. De kritikára még az irodalom sem volt fölkészülve. A ritter-dráma görögtüzén, a cseles vigjáték rózsaszínű ködén, az érzékeny játék szürke fátyolán, a hazafias színmű káprázatán megigézett és az idegenből fordított, átdolgozott s az idegent utánzó hazai darabok varázsa alól szabadulni nem tudó közönség teljesen az új és előtte még szokatlan színpad rabja volt. Majdnem hasonló varázs alatt állottak a színpadnak dolgozó írók, kik legnagyobbbrészt a színjátszó társaság tagjai közül váltak ki. Ez a színpad alig vett tudomást az angol és francia színmű nagy mestereiről s még a klasszikus német drámát is jóval később fogadta be. Nemzeti játékaink drámai szerkezet és színszerűség tekintetében egyaránt jelentéktelenek és csupán egy szempontból számíthatnak elismerésünkre, hogy hazai nyelven s az ősi dicsőséget szólaltatták meg. Kiváló íróinkat pedig részint a nyelv és a stílus, vagyis az írói művészet anyagának tudományos és gyakorlati kérdései izgatták, részint a nemzeti ügygé lett literatura küzdelmei és kivívandó diadala foglalták le. A másodizben föltámadt reneszansz, hozzánk német közvetítéssel jutott el s igen értékes verstani és műfaji, tehát elméleti eredményekre jutott, de hangban, ízlésben éppen olyan idegen maradt, mint a milyen volt formában és tartalomban.

A klasszicizmus ötven esztendejéből csupán Berzsényi emelkedik ki tüzes magyarságával és költői talentumával. A klasszicizmus mind jobban távolodott a meglévő irodalomtól. Kazinczy és Kölcsey, írói társaságuk és követőik, bármily kiváló szellemek voltak s bármily kiváló érdemeket szereztek is nyelvünk, stílusunk, elméletünk tisztázása és irodalmunk terjesztése és művelése körül, mentől tökéletesebben képviselték művészi elvöket, annál távolabb estek a nemzet nagy tömegének művészi és irodalmi fölfogásától. Ehhez viszont Horváth és Csokonai állottak közel, kiket a klasszicizmus mélyen maga alatt állónak tekintett. Nem érdektelen, hogy Kazinczyék a drámai irodalmat inkább fordításokkal gyarapították, Csokonaiék meg inkább eredeti darabokkal. Még nevezetesebb, hogy ez utóbbiak többször kerültek színre, mint amazok. Az eredeti magyar drámai irodalmat a romantikusok indítják meg és ismertetik el, mely előbb tárgya és világa, később nyelve és iránya, utóbb jelleme és lelke szerint is helyet szorít a nemzeti elemnek, sőt magának a népnek. Tárgyuk és alakjaik a történelemből és a mindennapi életből van merítve, nyelvök inkább póriás, mint művészi, de máris a megújított irodalom színvonalán áll.

Ez az átalakulás azonban későbbi időre esik, mint mikor Katona a színpadnak dolgozott, mikor maga is, mint *delectans actor* és a játékszín körül lábatlankodó jurátus, néhány év alatt tizenhatsz darabot írt. E darabok azonban mind az egykorú divat és ízlés termékei s éppen nem lehet csodálni, hogy néhányuk színre is került. E darabokat ugyan erőteljesebb nyelv, jobban jellemzett alakok, élénkebb menet, drámai helyzetek és főként tartalmi gazdaság és változatosság jellemzi, de azok még a régi hagyomány folytatásai.

Mikor Katona a kolozsvári pályázat hírére vette és Bánk bánt írni kezdte, körülötte még bizonytalanságban hanykódó színházunk, nyelvújítás, műfajok, stílus és formák keresése közt bukdácsoló irodalmunk emberei szolgálták nemzeti művelődésünket. Az az öt esztendő, mely darabja megírása és annak megjelenése között eltelt, nagy változások felé sietett s Katona életében is elhatározó változást jelentett. Mialatt Kisfaludy Károly a színpadot meghódította, Katona oda hagyta Pestet és a színházat. Összeköttetése ha nem szakadt is meg, de nem is vált szorosabbá. Az irodalmi középponttá váló főváros szembe került a vidéki centrumokkal, Kolozsvárral, Debreczennel és főként Széphalommal. Katona sem Kazinczy sem az Auróra kör zászlaja alá nem esküdött, különállásában hovatovább mind jobban magára maradt. A haladó évek azonban gyorsabb ütemben sietették és érlelték az ízlés és irodalom bontakozását. Az ébredő nemzeti irodalom előkészítette a nemzet ébredését; Zalán futása a pozsonyi diétát köszöntötte, az Akadémia Pesten, az első állandó színház Kolozsváron s a megvívott nyelvújítási harc az egész irodalom területén a magyar világ eljövételét hirdette.

Látta-e Katona az idő fordulását? Aligha. Eltemetkezett hivatala aktái közé. Sejtette-e, hogy ő e fordulatra Bánk bánjával egyik hírnöke volt; sejtette-e, hogy az első állandó színház s az első, korától független kritikus, igazságot fog szolgáltatni neki és lemondó műzsjának?

Kérdések, melyek Katonára vonatkoztatva, alig nyerhetnek megnyugtató fölvilágosítást, melyekre azonban az élet annál csattanósabb feleletet adott.

Az első állandó színház, Kolozsvaré, csakugyan előadta Bánk bánt s a nemzeti és népi irány első kritikusa, Erdélyi János; már készül Katona igazságát tisztázni. Így hozta helyre Kolozsvárt Egressy azt, a mit Kolozsvárt Döbrentei elhibázott; így teljesült be húsz évvel később Katona álma: a Kolozsváron színre kerülő *Bánk bán*.

E darab történetében és Katona életében van egy-egy fogós kérdés.

Az első: csakugyan résztvev-e Bánk bán a kolozsvári pályázaton? Az az egy bizonyos, hogy ezt Katona előbeszédén kívül kétségtelen hitelű írásos emlékekkel bizonyítani ma nem lehet. A bukás magyarázóit Gyulai nyomait csapásszák, a kételkedők véletlenül, lélektani okokra hivatkozva, fejüket rázzák. Kétségtelen azonban, hogy e kérdés tisztázása fölülte kívánatos.

A másik kérdés: hol állana ma színházunk és mivé fejlődött volna Katona, ha Bánk bán a maga idejében elismerésre talál? Az az egy bizonyos, hogy a magyar dráma történetében Bánk bán zordon magánosságban áll: előtte alig valami, utána hosszú ideig alig valamivel több. Mintha a nagy Alföld közepéből egyedül álló hegy emelkednék ki. E zordon fenségét legjobban az érezteti, ha mint most, történeti sorozatban kerül előadásra. A filozófus és Gerson után, a Pártütők s társai előtt csakugyan magában áll. S bár egy újabb magyarázó leszállította: legjobb magyar tragédia helyett lovag-drámának fogva fel, legfeljebb azon kell elmélkedni, milyen talentum kell ahhoz, hogy a ritterdrámát minden ízében magyar tragédiává nemesíthesse?

Katona sírba szállott a nélkül, hogy Bánkot színpadon láthatta s tudhatta volna. Különös véletlen, hogy életének e nemes álma betöltetlen maradt; még különösebb, hogy ebben a fájdalmas csalódásban éppen olyan homályos rejtelmek vannak, mint abban, a mely szívet érte. E két csapás között van-e kapcsolat, vagy csak hatásukban kapcsolódnak az agglegény sorba jutó és álmairól lemondó Katonában?

Borongó és lemondó bánatát Katona makacsul szívébe zárta s a mint írói becsvágyát elfojtotta, elnyomta szíve kívánságát is. Megkapó az a tudósítás, mely szerint a haladó Katona gyűrűjét küldte el Mollihoz, de a kegyellen Mollit azt visszautasította. Szomorúan és kétszer is betelt rajta, szíven és költői tehetségén egyaránt gyógyíthatatlan sebet ütve, a mint egyik versében panaszolt:

Mollim sohasem mosolyga nékem!

E lírai vallomásból megrendítően hangzik ki elfojtott panasza, mely egyaránt szól Mollíhoz, a ki sohasem mosolygott néki és végzetéhez, mely költői pályájára zordonul tekintett alá. Azonban az élet igazságos. Mollí, a kegyetlen és boldogtalan kegyes, név nélkül tűnt el és Katona, az el nem ismert költő, a magyar Parnasszus ormára hágott.

Katona József neve akkor kezd fényesedni, mikor Mollí a klasszicizmus diadalával együtt, melyben e név olyan lágyan zengett, mindörökre elveszett; Katona József alakja akkor támadt fel szoborban, könyvben és Bánk bánjában, mikor az eszményi, kimért és általános klasszikai iskolát az egyéni, természetes és nemzeti irodalom: a romantika váltja föl. Ha azonban mi e fordulatban az élet igazságát, a költői tehetség diadalát és Katona föltámadását ismerjük föl: feledhetjük-e, hogy *Katona* a maga keserű vívódásában szárnyra kelni többé nem tudott?!

(Kolozsvár)

Erdélyi Pál